

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 371:378.11(045)

О. М. Галус,

доктор педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи
(Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія)

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ ПІДГОТОВКОЮ ФАХІВЦІВ У ВНЗ

У статті розглядаються загальнотеоретичні підходи щодо управління професійною підготовкою фахівців у ВНЗ: системно-синергетичний, аксіологічний та акмеологічний, врахування яких сприятиме формуванню суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачами і студентами та використанню останніми свого внутрішнього потенціалу, розвитку позитивних мотивів до навчання та майбутньої професійної діяльності.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Світові тенденції прискореного розвитку науково-технічного прогресу, посилення конкуренції на ринку праці зумовлюють підвищені вимоги до якісної підготовки фахівців з вищою освітою. Адже за прогнозами ЮНЕСКО, рівня національного добробуту, що відповідає світовим стандартам, досягнуть лише ті країни, де 40-60 відсотків працездатного населення будуть мати вищу освіту. За таких умов зростає соціальна роль вищих навчальних закладів, які готують кваліфіковані кадри ХХІ століття. Основною метою діяльності ВНЗ є забезпечення умов, необхідних для здобуття людиною вищої освіти, підготовка кадрів для потреб країни. Якість вищої освіти визначається якістю стандартів освіти та професійної підготовки, інфраструктурами внутрішнього і зовнішнього середовища, рівнем управління ВНЗ в цілому та процесами, в т.ч. професійною підготовкою майбутніх фахівців – зокрема.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є розкриття загальнотеоретичних підходів до управління професійною підготовкою фахівців у ВНЗ.

Аналіз досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу. Теоретичну основу дослідження питань управління освітніми закладами, в т.ч. управління професійною підготовкою фахівців становлять наукові ідеї щодо: проблем управління соціально-педагогічними системами (Є. С. Березняк, В. І. Бондар, Л. І. Даниленко, Г. В. Єльнікова, Л. М. Калініна, В. І. Маслов, В. В. Олійник, В. С. Пікельна, Г. В. Федоров, Є. М. Хриков та ін.); теорії і методики моделювання педагогічних систем і процесів, у т.ч. управлінської діяльності (І. Д. Бех, О. Г. Хомерики, О. Я. Савченко та ін.); кваліметричний підхід до визначення ефективності управління навчальними закладами (О. Л. Ануфрієва, Г. А. Дмитренко, Л. П. Одерій та ін.) тощо. Процес управління професійною підготовкою фахівців на рівні держави регламентується Конституцією України, законами України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність", державними та галузевими стандартами освіти, іншими нормативно-правовими документами. На рівні ВНЗ освітня та кваліфікаційна підготовка фахівця відображена у навчальних планах, структурно-логічних схемах, навчальних (робочих) програмах, тестових завданнях, методичних матеріалах.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення методологічних підходів в управлінні професійною підготовкою майбутніх фахівців проаналізуємо основні світові тенденції, які впливають на формування освітньої політики у державі. У стратегії ЮНЕСКО "Неперервна освіта для всіх" підкреслюється, що потенціал освіти молодшої людини розглядається як засіб привнесення змін у різні сфери життєдіяльності через розвиток незалежної системи неперервного процесу соціалізації і ресоціалізації особистості в трьох ключових концептуальних площинах: громадянськість, соціально-професійна мобільність і участь. Завдання *неперервної освіти* полягає не лише в тому, щоб дати можливість особистості пристосуватися до соціокультурних змін, допомогти підкоритися ситуації, але і спрямувати реальну можливість і рішуче впливати на ці зміни, тобто сформувати мобільність, гнучкість, адаптивність і конкурентноздатність, які необхідні людині протягом усього життя. Освіта, крім допомоги в *адаптації* до нових умов змінного світу, стала носити випереджувальний характер, виконувати випереджуючу функцію у підготовці людини до подолання порушень її рівноваги не лише в соціо-професійній діяльності, але й у житті в цілому. В епоху незворотних змін вища освіта повинна і може стати одним з центрів соціального регулювання в розвитку здібностей людей, які б могли утверджувати свої права і відстоювати свої свободи відповідно до змін у суспільстві.

© Галус О. М., 2010

Таким чином, *неперервна освіта* розглядається дослідниками як "довічний процес, що забезпечує поступальний розвиток творчого потенціалу особистості і всебічне збагачення її духовного світу і включає дитячо-юнацьку освіту та освіту дорослих" (В. Г. Онушкін, Є. І. Огарьов [1]). Стратегія розвитку освіти у ступеневих ВНЗ I-IV р. а. розглядається у контексті концептуальних ідей неперервної цілісної професійної підготовки фахівців у ВНЗ, неперервної освіти та неперервного професійного розвитку – довічного збагачення творчого потенціалу людини. В основу дослідження цієї проблеми покладено теоретичні аспекти розвитку особистості у процесі професійної підготовки (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало, О. А. Дубасенюк, К. І. Степанова та ін.); психолого-педагогічні основи розвитку творчої особистості за умов неперервної професійної освіти (С. О. Сисоєва, Н. Л. Коломінський, В. А. Семиченко, Л. Л. Хоружа та ін.). Вища ступенева освіта – це підсистема загальної системи неперервної освіти, у яку включені вищі навчальні заклади I-IV р. а., які, окрім своїх головних, професійних, виконують соціокультурні завдання. Вчені пов'язують перехід від "мономоделі" до поліфункціональної моделі освіти з особливостями технократичної та інформаційно-гуманітарної цивілізації. Розповсюджена в умовах технократичної цивілізації освітня "мономодель" орієнтує на самоідентифікацію особистості в досягненні вузькоутилітарних цілей, коли освіта не має самоцінного змісту, а служить способом (інструментом) *адаптації* до минулого і сьогодення. Неперервність освіти у цих умовах є не більш, ніж символ (Л. Н. Лесохіна [2]).

Еволюційна заміна мономоделі освіти поліфункціональною формує і нове уявлення про призначення неперервної освіти у контексті *загальноцивілізаційних* процесів. По-перше, освітні процеси за суттю еволюційні, надситуативні, не залежать від напряду соціальної кон'юнктури, сприяють *саморегуляції* особистості в процесі поступового нагромадження інтелектуального потенціалу. По-друге, сфера неперервної освіти об'єктивно еклектична, тому що освітні проекти для особистості різноманітні і не зводяться до чітко окреслених дисциплін. Людина не може бути політиком, істориком, філософом одночасно, але вона має право використовувати знання з цих сфер для *самоорієнтації*. По-третє, усі прогнози і рекомендації в цій сфері носять відносний, релятивний характер, тому що неперервна освіта несе ознаки гуманітарної культури і припускає відносний, імовірнісний підхід до явищ, їй властивий відстрочений, пролонгований ефект. Технократична культура формує людину-виконавця, транслятора "готових" думок, гуманітарна культура сприяє вихованню людини, що сумнівається, але не безпринципної, а такої, що все піддає сумніву, досить чітка в оцінках, відстоює свої переконання, але здатна і до їхнього перегляду. Формування критичного мислення, що припускає перехід від "інформаційного" до "проблемного" способу навчання, сприяє *самоідентифікації* особистості із загальнолюдськими проблемами, що сьогодні характеризує далеко не всіх. По-четверте, неперервна освіта сприяє як професійному, так і особистісному *самовизначенню* людини в нових для неї життєвих умовах, особливо в епоху глобальних змін. Поєднання прагматичних (професійних) і ціннісно-моральних змістів в орієнтації особистості багато в чому визначається якістю співвідношення в її бутті внутрішнього і зовнішнього світів. "Внутрішній світ" особистості має свій ціннісний стрижень, що не змінюється, якщо особистість здатна зберегти своє "Я", свою гідність, своєрідний нонконформізм. У "зовнішньому світі" людина змінюється функціонально, включаючись в різні системи відносин, але саме нонконформіст, а не прагматик чи конформіст, творчо вирішує проблеми збереження себе та адаптації до життя в нових умовах. Так, *розвиток особистості, що досягається неперервною освітою, стає головною умовою розвитку суспільства в цілому*. По-п'яте, неперервна освіта повинна бути "космологічною". Відмова від формування "вселюдського" мислення людини – прямий шлях до конфліктів, кровопролиття, війн, це свідчення низького рівня освіченості населення. Люди, які не розуміють себе, не розуміють довкілля, у якому вони проживають, не можуть бути надійними партнерами в економічному житті. Розуміння більш важливе, ніж уміння.

Неперервна освіта виступає засобом самоорієнтації особистості, а здатність самостійно розв'язувати проблеми різного рівня складності – як можливий результат освітньої діяльності та інтеграції особистістю досягнень, які виявляються в таких характеристиках, як інформованість, компетентність тощо. Усі ці проблеми вимагають уточнення щодо конкретних соціально-професійних груп суспільства. Система вищої освіти різних соціально-професійних груп будується на загальних властивостях професійної групи як соціальної страти та на її особливостях. Особливе у майбутній професійній діяльності студента ускладнюється (доповнюється) його індивідуально-особистісними мотивами, потребами, факторними характеристиками певного етапу у загальному процесі професійного становлення і особистісного розвитку.

Значні успіхи у розвитку професійної підготовки за останніх сорок років були досягнуті завдяки застосуванню *системного підходу*. Сам по собі термін "підхід" пов'язаний з терміном "метод". За М. І. Кондаковим, "метод... це підхід до явищ природи і суспільства, шлях, спосіб досягнення мети, прийом теоретичного дослідження або практичного здійснення чогось, що виходить із знань

найбільш загальних закономірностей розвитку об'єктивної дійсності..." [3: 301]. Під підходом слід розуміти певний погляд на об'єкт, а також особливу процедуру побудови всього дослідницького циклу. Деякі методологи називають підхід "дослідницькою стратегією". У більш широкому розумінні підхід – це органічне поєднання теорії (або концептуальних поглядів) з батареєю методів, які у сукупності дають відображення реальності.

Системний підхід дозволив розглянути будь-яку педагогічну дійсність як відкриту соціально-педагогічну систему. У разі виділення компонентів, структурних частин цих систем та їх зв'язків можна говорити про *системно-структурний підхід*. Наприклад, професійна підготовка майбутнього фахівця розглядається як педагогічна система, яка має свій зміст. Цей зміст слід виявити та спиратися на нього при проектуванні освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, навчальних планів і програм професійної підготовки фахівців (С. У. Гончаренко).

Якщо дослідник прагне підкреслити необхідність формування цілісних освітніх систем, які включають безліч взаємопов'язаних компонентів і зв'язків між ними, навчальної і позанавчальної діяльності, навчання і виховання, педагогічних і соціальних чинників, студентів, викладачів, батьків, він застосовує *системно-цілісний підхід*. Цей підхід має місце при аналізі концепцій розвитку ВНЗ, комплексних програм науково-дослідної роботи тощо.

Якщо структуру цілісних освітніх систем професійної підготовки майбутніх фахівців розглядають як відносно самостійні підсистеми і тільки їх взаємодія забезпечує нову якість цілісної системи, то використовується *системно-функціональний підхід*. Дані системи виконують нові, більш складні функції. Якість системи визначає характер управління нею. Є системи самокеровані, адаптивні, цільові. Системний підхід утворює особливий причинно-наслідковий характер процесів і явищ, ієрархічність у побудові і проектуванні різних систем, у т.ч. педагогічних. За такого підходу, з одного боку, забезпечується прогнозованість результатів, цілісність і взаємозумовленість компонентів навчальної діяльності (мети, змісту, форм і методів), чітка керованість процесами. Педагогічна система формує своєрідний освітній простір відповідно до певної моделі, яка визначає типи взаємозв'язків, очікувані результати, механізми та перспективи розвитку. З іншого боку – дотримання цієї моделі є дещо детермінованим, а тому звичайні зміни соціуму враховуються недостатньо, і, як наслідок, не можуть ефективно впливати на перспективу педагогічних систем. Інколи реальні результати педагогічної діяльності прилаштовуються під очікувані. Ієрархічний рівень системи часто визначає вплив, силу і потужність у взаємодії підсистем: система вищого рівня ієрархії має більші можливості впливати на систему нижчого рівня. Системний підхід у професійній підготовці майбутніх фахівців може привести до формалізації результатів дослідження, коли конкретна людина відходить на інший план і перетворюється в пусту абстракцію, у систему без змісту діяльності і поза її людської сутності.

На початку ХХІ століття у контексті професійної підготовки майбутніх фахівців (педагогів) виділяються нові *підходи*: синергетичний, аксіологічний та акмеологічний.

Вважається, що сучасні стратегії науки і освіти мають опиратися на нову парадигму, серцевиною якої є *синергетика* (грец. *synergeia* – спільний, колективний вплив) – теорія самоорганізації різноманітних складних відкритих систем, включаючи соціальні. Родоначальником синергетичного напрямку був російський учений І. А. Пригожин [4]. Утвердження синергетики в педагогічному просторі відбувалося завдяки філософії освіти (В. С. Лутай, О. В. Чалий, В. А. Кушнір, Н. Г. Протасова та ін.). У контексті розвитку синергетики особливу увагу привертають системно-синергетичні ідеї, які впроваджуються в науково-педагогічні дослідження і пов'язані з деякою невизначеністю, хаотичністю, нестійкістю досліджуваних явищ (І. С. Добронравова, О. М. Князева, С. П. Курдюмов).

Дослідження педагогічного процесу як системи вимагають певних кроків при переході від системної до *системно-синергетичної* парадигми. Саме синергетичний підхід разом із системним мають стати теоретичним і діяльним підґрунтям поширення інноваційних процесів в освіті, підвищення їхньої результативності та соціальної значущості. Природність розгортання інноваційних процесів у професійній підготовці майбутніх фахівців на методологічних засадах синергетики криється у самій семантиці щодо грецького слова – спільний, колективний вплив. Це можна спостерігати під час організації кооперативного навчання. Спочатку в умовах вільної співпраці може бути забагато хаосу, дії студентів є несхожими, а використання часу нераціональним, оскільки дає про себе знати звичка до керівництва з боку викладача. Проте з часом, завдяки спеціальній підготовці студентів до спільної діяльності в умовах плюралізму думок, сприятливого психологічного середовища для вільного мислення, що не обмежується лідерством викладача, між учасниками встановлюються зв'язки, які сприяють налагодженню механізму самоорганізації, тому навчальні проблеми розв'язуються ефективно й оперативно. Такий підхід сприяє розбудові особистісно орієнтованого освітнього простору, переходу на діалогічний рівень організації

педагогічних систем, взаємодії викладачів і студентів – до інтерактивних методів навчання, колективної творчої діяльності студентів.

При синергетичному (як і системному) підході використовується поняття "відкрита система", що суттєво збагачує педагогічну науку. Завдяки відкритості педагогічні системи набувають ознак інноваційних структур як саморефлексивних, здатних створювати нові моделі зовнішнього світу відповідно до внутрішнього світу суб'єктів системи в умовах індивідуальної чи колективної дії. Важливою властивістю таких систем є здатність продуктивно функціонувати в умовах суперечливої неоднозначної інформації.

Окрім принципу відкритості системи, синергетика пропонує принцип діалогової взаємодії. Даний принцип складається з двох частин: власне взаємодії та її діалогічності. Діалог передбачає досягнення порозуміння під час вирішення певної суперечності, виходячи з положення, що в кожній суперечності, її складові є позитивні сторони. Саме спільний пошук вирішення проблеми, намагання наблизити протилежні позиції, а не загострення суперечностей є основою принципу діалогу культур та відносної стабільності систем.

Таким чином, синергетичний підхід дозволяє виділити ряд умов, за дотримання яких можлива самоорганізація освітніх систем, їх цілеспрямований саморозвиток: а) відкритість системи, постійний приплив енергії та інформації із зовнішнього соціального середовища; б) відносно колективно узгоджена поведінка суб'єктів освітнього процесу; в) перехід від нестійкого до стійкого стану; г) нелінійність, багатоваріантність розвитку (одна з умов збереження стійкості).

Єдність дій усередині педагогічних колективів багатьох навчальних закладів та у відносинах із управлінськими структурами можлива тоді, коли всі суб'єкти освітньої діяльності (керівники і виконавці) мають спільні ціннісно-сміслові орієнтації. У зв'язку з цим виникла потреба у доповненні синергетичного підходу положеннями аксіологічного, ціннісно-орієнтаційного підходу (Л. С. Виготський, В. П. Зінченко, В. О. Сухомлинський, Л. І. Коханович та ін.). У навчальному закладі необхідно поєднати особистісно-діяльнісний підхід із соціально орієнтованою педагогікою, щоб гармонійно формувати інтереси особистості в контексті актуальних завдань розвитку українського суспільства, і надособистісні інтереси, які впливають на створення сприятливого соціального середовища. Аксіологічний підхід у поєднанні із гуманістичною спрямованістю освіти забезпечить формування життєздатного молодого покоління.

Незалежно від спеціалізації (педагог, агроном, інженер, лікар) необхідно говорити не лише про взаємозв'язок професійної і загальної культури, а про більш широку включеність в освітні програми гуманітарного знання, що формує індивідуально-особистісне культурологічне ставлення до світу. Спільним є не лише культурологічний, але й аксіологічний підхід до освіти фахівця, яка спрямована на задоволення його інтелектуальних, емоційних потреб та розвитку вольових зусиль, тобто на удосконалювання трьох іпостасей особистості – розуму, серця, волі – інтелектуально-пізнавальної, мотиваційно-ціннісної, морально-практичної.

Спільним для гуманітарних професій є виховання не просто комунікативної культури, що в основному пов'язана з культурною передачею певної інформації, а саме культури спілкування – культури взаємодії, розуміння і емпатії, ідентифікації себе з іншою людиною. Завданням неперервної освіти і самоосвіти є привнесення гуманістичного характеру спрямованості особистості, включаючи у підготовку фахівця соціокультурне і психолого-педагогічне знання як частину загального гуманітарного знання й освіти.

Методологія сучасних досліджень і конструктивних перетворень у сфері освіти носить інтегративний характер. *Інтеграція* виступає важливою методологічною категорією, тенденцією і принципом розвитку сучасної теорії і практики освіти. Інтеграцію можна розглядати як засіб, механізм і процес досягнення цілісності освітніх систем і синтезу методологічних підходів.

Пошук інтегральних підвалин педагогічної діяльності та інтегральної сутності освіти привів до необхідності аналізу *акмеології*. Дослідження у цій сфері дозволили сформувати систему теоретико-методологічних знань, які відображають інтегральні підвалини педагогічної дійсності і створюють нову методологічну основу її вивчення і перетворення. Ця система знань оформилась у нову сферу інтегративних знань про освіту – акмеологію освіти, а методологія, яка виходить із цієї сфери, може бути названа *акмеологічним підходом*, який орієнтує на досягнення вершин у цілісному розвитку людини в умовах освітніх систем. Коріння акмеологічного підходу ведуть у педагогічну антропологію К. Д. Ушинського (антропологічний підхід), в психологічні основи людинознавства, розроблені Б. Г. Ананьєвим (людинознавчий підхід), у досягнення педагогічної акмеології (Н. В. Кузьміна [5]) та ін. В акмеології основним методологічним критерієм є людина як продукт біологічного і соціального розвитку. Людина розглядається як індивід, особистість, індивідуальність і суб'єкт життєдіяльності. Акмеологія (грец. "акме" – вершина, пік, розквіт) шукає вершини на перетині процесів онтогенезу і соціогенезу людини, вивчає об'єктивні і суб'єктивні чинники досягнення вершин у життєдіяльності людини.

Акмеологічний підхід до аналізу освітніх систем та професійного становлення фахівця вбачає, що найважливішим чинником досягнення вершин професіоналізму в будь-якому виді складної діяльності, що вимагає фахової освіти, є компетентність, а в основі саморуху до "вершин" – система цінностей людини (Н. В. Кузьміна [5]). Предметом акмеології виступають умови досягнення дорослою людиною високого рівня продуктивності, перш за все, у професійній діяльності, а також методи і засоби забезпечення цього рівня (О. С. Анісімов, О. О. Бодальов та ін.).

Акмеологічний підхід до професійної діяльності дозволяє виділити інваріанти в суб'єктивних якостях педагога. Пропонується група якостей, які характеризують позитивну тенденцію професійного розвитку фахівця, здатного до досягнення вершин у своїй діяльності: а) відкритість для освоєння нового; б) інтегративний спосіб мислення при виробленні оптимальних моделей діяльності; в) здатність до об'єктивної самооцінки своєї професійної поведінки; г) висока мотивація досягнень у праці тощо.

Висновки. Отже, провідними загальнотеоретичними підходами до професійної підготовки педагогів у ВНЗ виступають системний, системно-синергетичний, аксіологічний та акмеологічний підходи, врахування яких сприятиме формуванню суб'єкт-суб'єктних рівноправних стосунків між викладачами і студентами та використанню останніми свого внутрішнього потенціалу, розвитку позитивних мотивів до навчання та майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Онушкин В. Г. Образование взрослых : организация, управление, пути развития : (словарь основных терминов) / Виктор Григорьевич Онушкин, Евгений Иванович Огарев. – СПб. : Ин-т образования взрослых, 1994. – 49 с.
2. Лесохина Л. Н. Образование в структуре человеческой деятельности : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Теория и история педагогики" / Л. Н. Лесохина. – СПб, 1991. – 32 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь : педагогика / Николай Иванович Кондаков. – М., 1971. – 656 с.
4. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс ; М. И. Аршинова (общ. ред. и предисл.), Ю. А. Данилов (пер.). – [2-е изд.] – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 310 с.
5. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Нина Васильевна Кузьмина. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.

Матеріал надійшов до редакції 27.10. 2010 р.

Галус А. М. Общеаеоретические подходы к управлению профессиональной подготовкой специалистов в вузе.

В статье рассматриваются общеаеоретические подходы к управлению профессиональной подготовкой специалистов в вузе: системно-синергетический, аксиологический и акмеологический, учет которых способствует формированию субъект-субъектных отношений между преподавателями и студентами и использованию последними своего внутреннего потенциала, развитию положительных мотивов к учебе и будущей профессиональной деятельности.

Halus O. M. General-Theoretical Approaches to Management of Vocational Training of Specialists in Higher Educational Institution.

General-theoretical approaches to management of vocational training of specialists in higher educational institution are considered in the article: they are system-synergetic, axiological and acmeological, which when taken into account promote formation the subject-subject relations between teachers and students and usage by the later their internal potential, development of positive motivation to study and their future professional work.